

Невенка МИТРОВИЋ

МЛАДЕН ЦРНОГОРЧЕВИЋ (1863-1902)

- Прилог биобиблиографији -

*„Човјек који има завичај може рачунајти
на ујоришће у живојћу”
Иво Андрић*

Несвакидашња љепота Боке Которске кроз вјекове је била инспирација путописаца, пјесника и сликара. Готово на исти начин, сијасет историјских споменика, цркава, палата, ископина, архивалија, књига, натписа..., које су на простору Боке Которске оставили прохујали вјекови, пленили су пажњу научника и истраживача и учинили да су неки од њих читав живот посветили истраживању Боке Которске. И једни и други остајали су незадовољни јер, ни савршено владање кичицом и бојом, нити брижљиво одабирање ријечи, нијесу ни издалека одражавали духовни доживљај те љепоте, а у научном мозаику увијек је остајало мјеста које ће попуњавати неки нови истраживачи.

Ријетки су они који, ма колико да су просторно удаљени од родног краја, истом силином не осјећају магичну моћ припадања том малом заокруженом свијету увијек запретаном у мислима и хтијењима. Но, нажалост, само ријетки своју стваралачку снагу и истраживачки дух усмјере и посвете истраживању завичајне културне баштине.

Један од првих, који је преданим радом обезбиједио себи значајно мјесто међу завичајним истраживачима Боке Которске био је Младен Црногорчевић. Сви његови радови тематски се односе на Боку Которску. Судаћи по цитираности у литератури, за област којом се бавио, име Младена Црногорчевића добро је познато научној јавности. Ипак, обзиром да нас од његове смрти дијели читав вијек, подсјетићемо се на његов живот и дјела те покушати да укажемо на значај овог знаменитог Бокелца, учитеља и истраживача културне прошлости Боке Которске.

Угледна капетанска породица Црногорчевић дала је неколико значајних личности. Поменућемо најближе сроднике Младена Црногорчевића. Прадјед Остоја (Стефан) био је поморски капетан, а касније начелник

херцеговске општине у 18. вијеку. Његов син Илија, такође поморски капетан, имао је три сина: Јока, Богдана и Шпира, сви поморски капетани. Поводом смрти Младеновог стрица Богдана задарски „Српски лист” пише: „Један је од најзаслужнијих бокелјских капетана и највриједнијих родољуба. Стекао је лијеп иметак и настанио се у близини Босфора. Борио се за светињу вјере, мили му српски језик и народност славјанску. Спровод му је био величанствен, учествовао је при погребу грчки митрополит са свештенством, а говор који је држао прото Владимир Греговић печатан је у Цариградским новинама”.¹ Пет година касније, такође задарски „Српски глас” у рубрици Јавна благодарност, доноси вијест о смрти Младеновог оца Шпира, такође поморског капетана.² Из пера Младена Црногорчевића сазнајемо интересантне податке о знаменитим Црногорчевићима. „Шпиро И. Црногорчевић (+ 29 јан. 1893.) постао је капетаном оцанске пловидбе (*lungo corso*) у 17. години своје доби. На мору је провео 30 година до 1871. заповједајући на шест бродова : *Maria brik*, *Barone de Bruck - brik*, *Ljubezni I brik*, *Lucia Bark*, *Maria Francesca brik*, *Nikolas Bark* ... Изим Остоје, опћини је ерцеговској начелниковао и Лука Црногорчевић. У име исте опћине он је походио царицу Марију Терезију у Бечу. То бјеше силна људесина и јунак од мегдана: веле да руком могаше скршити дукат. Са својих пет синова: Божом – Ђуром – Стефаном – Јоком и Митром, који бијаху сви поморски капетани. Лука је 1838. г, као начелник, дочекао у походе еновом Фридриха Аугуста, саксонског краља. У једном лику његовом сачуван је изглед интересног одјела, које је Лука том приликом носио, као год и оружја, које је пасао. Лука је доживио ријетку старост од 105 година, и преминуо 1840 г.”³

Породичну традицију прекинули су Шпирови синови Нико и Младен. Нико је учио гимназију у Котору, али је због учешћа у другом Бокелјском устанку 1881/2. године морао да прекине школовање и склони се у Црну Гору. Упамћен је као преводилац Карера и Леопардија, а о његовом преводилачком раду писали су Срђан Мусић⁴ и Весна Килибарда⁵. Умро је у Аргентини 1889. године.

Ни Младена није привлачио капетански позив, већ је сво своје знање, стваралачки дух и енергију усредредио на изучавање културне про-

¹ Српски глас, Задар, бр. 14/1888.

² Српски лист, Задар, бр.6/1893.

³ Младен Црногорчевић: Писма, Херцег Нови, 2001, стр. 50-51.

⁴ Срђан Мусић: Неколико црногорско-бокелјских преводилаца Леопардија, Бока: зборник из науке, културе и умјетности, Херцег-Нови, 1980/12

⁵ Весна Килибарда: Италијанска књижевност у Црној Гори до 1918, Никшић, 1992.

шлости завичаја, па га с правом можемо назвати ризничарем културне баштине Боке Которске.

Рођен је 29. децембра 1863. године у Перасту. Завршио је Препарандију у Арбанасима код Задра. Од 1. октобра 1883. године радио је као учитељ у Пријерадима (Грбаљ) и Радовићима (Кртоли) до 15. августа 1894. године. О његовој учитељској каријери детаљно пише Васко Костић.⁶ Између осталог наводи да се Црногорчевић истицао у својој струци. Учествовао је у конференцијалном раду учитеља и добијао писмене захвалнице од школског вијећа у Котору 1892, 1893. и 1894. године. Положивши испит о учитељској оспособљености за грађанске школе постављен је за учитеља српског језика, географије и историје у Грађанској школи у Шибенику. Костић наводи још један интересантан детаљ за његову биографију. Наиме, захваљујући залагању попа Лаза Костића из Кртола Црногорчевић је премјештен у Радовиће. Управо у то вријеме саграђена је црквена зграда „каноника” гдје је поп Лазо смјестио „владичански камару”, богату библиотеку и архиву породице Костић и ставио му је на располагање. Библиотека је садржала и знајан број књига на страним језицима што је Црногорчевићу помогло да усаврши знање италијанског, њемачког и француског језика.

Умро је 14. јула 1902. године у Баошићима и сахрањен код Цркве св. Николе. „Шематизам православне епархије бококоторско-дубровачке и спичанске” објављује поводом смрти сјећање његовог дугогодишњег сарадника и пријатеља Ђорђа Стратимировића у којем се између осталог каже: „... изнио је на видик знаменитости свога краја испитујући као археолог развалине и црквене грађевине, сабрао је драгоцену грађу за историју и топографију Боке Которске. Он је писао лијепим и крепким језиком српским, а описи су му пластични и лако разумљиви. Поред пера владао је добро и оловком па је према потреби знао што и цртежом вјешто приказати. Црногорчевић одавао се срцем и душом археолошком испитивању. Док је учитељевао у Кртолима одлазио би, чим би уграбио времена, на сусједну Превлаку, чија историјска прошлост и чије развалине његову машту живо занимаху”.⁷ И закључује: „Нема двојбе да су рушевине превлачке код Црногорчевића пробудиле вољу за археолошки рад”.⁸

Из Стратимировићевог сјећања цитирамо и сљедећи навод, тим прије што не посједујемо фотографију Младена Црногорчевића. „Напо-

⁶ Васко Костић: Најстарија народна школа у Црној Гори, Тиват, 1997, 327-328.

⁷ Ђорђе Стратимировић: Младен Црногорчевић, Шематизам епархије бококоторско-дубровачке и спичанске, 1903, стр. 44

⁸ Исто, стр. 45

кон још једну ријеч о особи Црногорчевићевој. Он је био осредњег узраста, витак; имао је дугуљасто лице правилних и оштрих црта, црну косу и кратку браду; његове невелике црне очи притајаваху огањ, који на махове из њих сијеваше. Карактер био му је симпатичан; красила га је скромност, услужност и поштење.⁹

Публиковање његове преписке јесте нова и веома значајна димензија за сагледавање личности и дјела Младена Црногорчевића. Писма су увијек извори који пружају аутобиографске елементе и када то није била намјера аутора. Посебно су интересантна писма упућена његовом пријатељу и сараднику Ђорђу Стратимировићу, која су најчешће веома опсежни и документовани одговори, поткријепљени интерпретирањем архивских извора, или су то преписани натписи који су Црногорчевићу били доступни на лицу мјеста. Готово по правилу саопштава и народно предање које веома зналачки анализира, увијек уз неопходну дозу истраживачког опреза. У једном од писама, датираном 9/21. децембра 1892. године, Црногорчевић управо то потврђује: „Треба добро познавати историју, и не правити комбинације без сигурне подлоге, нити размрсивати конце, који прије него ли се развлаче, могли би се још већма помрсити, као год паукова мрежа.”¹⁰ Он несегично истражује на терену како би за Стратимировића обезбиједио прави одговор. Из писама сазнајемо да је Црногорчевић обавјештавао Стратимировића о својим текућим пословима и проблемима на које је наилазио у раду. „... шаљем вам данас моју студију „Михољски збор”, о којој бих рад чути и мисље ваше,¹¹ а у недатираном писму наставља „то трудно моје тециво, које ме стајало четири године истраживања”.¹² Како би се обавијестио о некој теми тражио је од Стратимировића објашњења или литературу која му није била доступна у Боки. „Ако би Вам гдјекад дотекло времена, молио бих Вас, да бисте ми хтјели саставити ред српских владара од најдавнијих доба (VII в.)...”¹³ Ту је и његов осврт на актуелне приказе објављених радова и на полемике које су публиковане у релевантним часописима с краја 19. и почетка 20. вијека. Помињу се значајне личности, њихови савременици: Герасим Петрановић, Нићифор Дучић, Ј. Ђелчић, Д. Руварац... У једном писму заступљено је више тема. Примјера ради у писму датираном 9/21. децембра 1892. године у Кртолима Црногорчевић даје тумачење топонима Баошићи и Могодиш, затим пише о витезу Ђурашу, Ивелићима, сликарима Ди-

⁹ Исто, стр. 45

¹⁰ Младен Црногорчевић: Писма, Херцег-Нови, 2001, стр. 27

¹¹ Исто, стр. 41

¹² Исто, стр. 48

¹³ Исто, стр. 41

митријевићима, а доставља му и изузетно значајан опис Страцинове шпиле, која се налази између Уборка и Кочишта.

Значај и разноврсност информација у свим радовима Младена Црногорчевића па и писмима илуструје следећи навод. „Знајте да сам на пошљетку саставио потпуну колекцију Шематизма 1874-1894. г., што је свакојако ријеткост, премда Шематизам није бог зна како давно почео излазити. Претпостављајући да Ви нијесте могли саставити овакву колекцију за онако кратка борављења у Котору, то се можете за евентуалне податке обратити мени. Не знам да ли и постоји друга колекција, изим оне у Госп. Епископа”.¹⁴ Дакле, изузетно значајна информација, нарочито за библиографе, који узалудно покушавају да комплетирају овај наслов. Ријеч је о завичајној периодичној публикацији „Шематизам епархије бококторско-дубровачке и спичанске”, који је излазио у континуитету од 1874. до 1912. године, без које није могуће интердисциплинарно истраживати историју Српске православне цркве Епархије бококторско-дубровачке и спичанске.

Стваралачки опус Младена Црногорчевића јесте обиман, ако имамо у виду неколико околности: првенствено чињеницу да је умро у 39. години живота, затим да је по професионалном усмјерењу био учитељ, а бавио се историјско-археолошким истраживањем, те да је стварао у задњим деценијама 19. вијека када није било лако стећи афирмацију, публиковати монографска издања, или постати сарадник часописа као што су: „Шематизам епархије бококторско-дубровачке и спичанске”, цетињска „Просвјета”, београдски „Старинар” (Гласник српског археолошког друштва), задарски „Гласник Православне далматинске цркве”, „Српски магазин” и „Весник Српске цркве” који је излазио у Београду.

Његов стваралачки опус обиман је не формално, по броју радова и исписаних страница, већ суштински јер садржи хиљаде научно релевантних информација из домена: историје и историје цркве, историје умјетности, археологије, археографије, архитектуре, етнологије, архивистике, дипломатике ...

Као веома образован човјек, при том Бокељ по рођењу и заљубљеник завичајне баштине, није могао остати равнодушан на затечено стање на терену. То је само дио богатства културно-историјских споменика, цркава, ископина, архивалија, књига, натписа, богослужбених предмета и књига изузетне историјске и умјетничке вриједности, које се сачували упркос бурним историјским догађајима, свјесном или несвјесном затирању, ратним похаранама, природним стихијама, али и људском немару. Судећи по једном његовом размишљању немар је био пресудан. „Колико се односи на плоче превлачке, има јаких изгледа, по којима би се поуздано

¹⁴ Младен Црногорчевић: Писма, Херцег-Нови, 2001, стр. 43

могло казати, да ће оне изгинути, колико ја када год буде предигнем из околице превлачке. Ову жалосну истину имадох част саопћити и госп. Ј. Ђелчићу, кк. чувару старинских споменика у Дубровнику. Обраћао сам се Конзисторији, али слабим успјехом, а као сарадник Шематизма мало сам боље прошао: што је достојно жаљења, имајући на уму, да има чак фондова у сличне сврхе. И тако ће се и на рушевинама превлачким обистинити стара ријеч да смо највећма изгубили са властитог нехајства.”¹⁵

Оно што је затакао на терену брижљиво и зналачки је пописивао и описивао. Без претензије поређења са каснијим истраживачима и врхунским стручњацима у овој области, можемо закључити да и послеје сто година његови радови нијесу кориговани и знатније допуњавани. Дакле, описи било докумената, богослужбених предмета, књига или подаци из историје цркве документовани су, језгровити и тачни. Можемо их назвати инвентаром бокелске културне ризнице, православне провенијенције, тим прије што је Црногорчевић сваку цркву, документ или икону описао „de visu”. Специфичност његовог рада јесте мноштво информација које су интересантне из различитих аспеката. Записи и натписи, које је преписивао и ишчитавао представљају праву хронику Боке кроз вјекове, и својеврсну хронику Српске православне цркве у Боки Которској. Управо у њима садржане су вишеструко интересантне информације. Значајни историјски датуми и догађаји, подаци о градњи, обнављању и поновном освећењу цркава и иконостаса, имена историјских личности, свештеника, помораца, иконописаца, народних првака ... веома су драгоцјени за савремене истраживаче. Понекад је то детаљ пресудан у расвјетљавању проблема, или је потврда онога што је било само истраживачева хипотеза. Илустрације ради поменућемо примјер сребрне па позлаћене петохљебнице из манастира Савине, чије су старине ушле у свјетску баштину захваљујући сир Томасу Џексону (Thomas Graham Jackson), који је у свом научном путопису „Dalmatia, the Quarnero and Istria” (1887) објавио и двије литографисане табле на којима су представљени: крст св. Саве, један ручни крст, кандило и већ поменути петохљебница, коју је Џексон датирао 1642. године. Младен Црногорчевић је преписао запис који потврђује да је искована у Пожаревцу године 1648. руком Нешка Пролимлијековића, а трудом јеромонаха Јевгенија те закључује да је манастир Савина постојао и прије доласка калуђера из манастира Тврдоша (1694). Сасвим случајно дошли смо до податка да се савинска петохљебница у савременој литератури датира 1652. године.

Сазнања до којих је долазио поткрепљивао је архивским документима, када је то било могуће, али није одбацивао ни народно предање. Зналачки и коректно је користио литературу. Готово сви његови радови,

¹⁵ Исто, стр. 47

па и они мањег опсега, праве су мале монографије. Примјер за овакав, монографски приступ у раду јесте текст „Црква св. Николе у Баошићима”, који представља заиста детаљан опис и историјат цркве, гробља, иконостаса, богослужбених предмета и књига. Сазнајемо да је први иконостас живописао Алексије Лазовић (1806.), а данашњи Грк Никола Аспиоти с острва Крфа (1879), новцем капетана Јока Црногорчевића. Помињу се Ђуро Ђуковић, „ријетки познавалац математичких наука и преводилац Луцијана”, затим свештеници из породице Цвјетковић: Симеон, Марко, Александар, Никола и наравно протосинђел Кирил, који се прославио у одбрани вјере православне у доба уније. Ту су објашњења локалитета и топонима, пропраћена легендом и народним предањем, али и вредносни подаци за породичне хронике те подаци о броју становника и домова баошићке парохије. У ћелији код цркве радила је народна школа. Црногорчевић пише: „Наставници, који бијаху већином свештеници, поучавали су у читању и писању по Буквару; поука је свршавала на Часловцу, рачунству и почетцима италијанског језика. Наставници су примали дневну плату од једнога „карантана” (данашња три хелера) за свако дијете, а број ђака достигао је највећма до тридесет. Још се спомињу наставници у нашем вијеку: отац Нектарије Милиновић, постриженик савински, родом из Мориња, који је неко вријеме учитељевао и у Кртолима; Крсто Косић, родом из Мокрина, па Јоко Камилић и Крсто Цвјетковић, обојица из Баошића. Овдје су изучили почетне науке многобројни свештеници и поморски капетани Баошићки”.¹⁶

Свакако најзначајнији рад Младена Црногорчевића је „Михољски збор у Боци Которској” који је објављен у „Старинару Српског археолошког друштва” у Београду 1893. године. Рад садржи четири поглавља: Превлака, Страдиоти, Брда и Околни крајеви, као и 15 листова са таблама. Ово дјело резултат је мукотрпног стручног рада на истраживању историјата Михољског збора, Манастира св. Архангела Михаила и других цркава које су припадале Михољском збору. Маниром истраживача безрезервно посвећеног свом послу он преписује натписе и записе, тумачи их на основу расположивих докумената и литературе, описује надгробне споменике и фрагменте сачуваних гробљанских поклопница, описује богослужбене предмете и књиге... Говори о локалитетима, легендама и народном предању везаном за поједине личности, мјеста и догађаје, зналачки користи научну апаратуру, при чему прије свега треба истаћи исцрпне фусноте са литературом и објашњењима. Стил писања је оригиналан и јасан.

¹⁶ Младен Црногорчевић: Црква св. Николе у Баошићима, Просвјета, Цетиње, 9/1897.

Задарски „Српски глас”, у рубрици Књижевне вијести, објавио је интересантан текст поводом објављивања овог дјела, који је интерпретација приказа др Лазара Томановића, Бокелја, који је такође писао о Превлаци.¹⁷ Обзиром да је, колико нам је познато, комплет овог листа сачуван само у једној приватној библиотеци и да га не посједују јавне библиотеке у Црној Гори налазимо оправданим да текст цитирамо у цјелости.

„Слаби смо на сакупљању и проучавању наших старина. Колико су нам их од старина до данас, јер су наше, душмани уништили? А колико их пропада и с наше немарности. О томе смо једном говорили. Сад смо једва дошли до ове књижице једнога умнога и марљивога радника.“

„Михољски збор” или ти „Збор св. Михаила” (талијански су га звали у оно доба *Sborro di San Michele, Metochia di San Michele*) био је на Превлаци у Боки. Ту је била столица зетске епископије од Немањића доба. Како је ова задужбина пропала, срушена, то нам је казао Стеван Љубиша у својој „Скочи-дјевојци”, бива, како су млетачки топови оборили овај манастир и у њему затрпали калуђере. Рушевине је прегледао и у овој књизи описао ваљани Младен Црногорчевић. Прије њега гледао их је и о њима писао Л. Томановић. Он је прије нас дошао до ове књижице и о њој донио оцјену. Каже, како је он видио једну хрисовуљу Немањићку, којом се приход солила на Превлаци одређује манастиру Хиландару у Св. Гори. Ову хрисовуљу писац не спомиње у својој књижици, каже Томановић.

Али је писац прегледао, испревртао ове рушевине српске на Превлаци и описао их је. Радња је илустрирана са петнаест таблица, на којима су нацртане неке знаменитије мјесности, и старине, а међу овима су и основи превлачког храма св. Архангела Михаила са дотичнијем архитектонским одломцима, што се туда налазе. Него – каже опет Томановић: међу њима не види се један капител, који је био на Превлаци 1888. и забиљежен је у његовој путописној црти „На Превлаци”, што је изашла у „Јавору”. То је био најзнаменитији остатак оних рушевина и најрјечији свједок велелепоте ове Немањићке задужбине. Па је и њега нестало кроз 4-5 година. А да колико је отолен разнесено кроз толико вјекова!

Вадимо и ову тачку из Томановићеве оцјене: „Пошто су Млечићи Боком завладали, тај је манастир био разрушен, али прије су му калуђери били потровани; дочим Турци поштеђеше Дечане, Морачу, Студеницу и остале Немањићке задужбине којијем се данас поносимо”.¹⁸

Судећи према приказу др Лазара Томановића можемо закључити да су за само пет година нестала два драгоцјена егземплара: Хрисовуља Немањића и капител здања задужбине Немањића на Превлаци.

¹⁷ Др Лазар Томановић: На Превлаку, Јавор, Нови Сад, бр. 33/1887; бр. 34/1887.

¹⁸ Књижевне вијести, Српски лист, Задар, бр.34/1894.

Други обимнији рад Младена Црногорчевића јесте „Манастир Савина у Боци Которској”, који је публикован 1901. године у Београду. На готово 90 страница текста аутор читаоцу пружа обиље информација из историје Мале цркве посвећене Успењу пресв. Богородице, затим појединости о градњи Велике цркве такође посвећене Успењу пресв. Богородице, до освећења 1799. године, натписе са гробова архимандрита савинских и угледних новских породица. У одјелку „Библиотека, књиге и листине” даје опис око 40 најзначајнијих књига и око 30 листина, уз брижљиво преписивање записа. Затим слиједи попис и опис старина и богослужбених предмета Манастира Савина. Веома су драгоцени животописи подстриженика и архимандрита савинских од митрополита захумског и далматинског Саватија Љубибратића до епископа Герасима Петрановића.

У раду „Манастири паштровски у Боци Которској” Црногорчевић на почетку говори о историји Паштровића упућујући на литературу, затим слиједи текст на латинском језику исправе о повластицама које су Паштровићи добили 1422. године. Веома подробно су описани паштровски манастири: Градиште, Дуљево, Прасквица и Режевићи, њихов положај, манастирски комплекс са имањем, подаци релевантни за историјат манастира, број домова и вјерника у појединим парохијама, архитектонске одлике грађевина, подаци о иконописцима, читуље са именима архимандрита и јеромонаха, описи богослужбених књига са изузетно драгоцјеним записима на маргинама, фрагменти текстова оригиналних повеља или латинских превода повеља...

Илустрације ради поменућемо икону коју је 1423. године живописао режевићи игуман Никодим. Икона се чувала у Манастиру Режевићи до 1860. године, када нестаје, а остаје само њен запис који је објавио Иван Кукуљевић-Сакцински у „Словнику умјетности југославенске”.¹⁹ Ово је један од безброј примјера пропадања нашег културног блага, али такође и примјер колико је значајан рад истраживача, захваљујући којем остаје траг о вриједностима које су вјероватно заувјек изгубљене.

У Црногорчевићева дјела већег опсега могу се сврстати још: „Цркве и манастири у опћини будванској”, „Цркве у Грбљу” и „Цркве у Луштици”.

Дјела Младена Црногорчевића ни до данас нијесу научно валоризована. Како су била прихваћена од тадашње научне јавности можемо судити према писању Шематизма епархије бококоторско-дубровачке и спичанске, који их је у неколико наврата, 1895. па 1901, 1902, 1903. и 1904. године препоручивао читаоцима: „Држимо да је дужан наш Шематизам

¹⁹ Словник умјетности југославенске, Загреб, 1858-1862, стр. 369.

споменути пак и топло препоручити корисну и по историју епархије наше, а од вјештијех стручњака лијепо оцијењену књигу познатог, вриједног свога сарадника госп. Младена Црногорчевића под насловом Михољски збор у Боци Которској, која је лањске године изашла прештампана из „Старинара” у Биограду”²⁰.

Рад Младена Црногорчевића вишеструко је користан и значајан. Првенствено стручна обрада и публиковање бокељских старина значило је њихово представљање културној и научној јавности. Такође, побудило је интересовање и подстакло на рад друге истраживаче. У исто вријеме то је свакако и покушај Младена Црногорчевића да се културно благо Боке Которске заштити од даљег пропадања и нестајања.

Радови Младена Црногорчевића и данас су незаобилазна литература за истраживања културне прошлости Боке Которске. Од времена када је радио Црногорчевић до данас било је похара, земљотреса и примјера људског немара те су његова дјела, која одражавају стање на терену крајем 19. односно почетком 20. вијека, веома корисна у смислу компаративног истраживања и нарочито ревитализације појединих објеката. Вјерујемо да ће послужити као опомена и путоказ за истраживање несталих драгоцених егземплара.

Слиједи хронолошки попис радова Младена Црногорчевића који су заступљени у електронској бази података Завичајне библиотечке збирке Боке Которске у ЈУ Градска библиотека и читаоница Херцег Нови.

Цркве и манастири у опћини будванској. – [Б. м. : б. и., б. г.] (Задар : Ш. Артале). – 29 стр. ; 26 см
На насл. стр.: Прештампано из Гласника

1

Архиепископ пећки Евсевије скида проклетство стављено на Грбљане. - Шематизам епархије Бококоторско-дубровачке (и спичанске), Котор, 1889, стр. 42-43. – (Старине)

2

Погодба од г. 1747. учитеља села Ластве у Грбљу са иконописцем Ђ. Димитријевићем. - Шематизам епархије Бококоторско-дубровачке (и спичанске), Котор, 1890, стр. 40. – (Биљешке и подаци)

3

Старинска окружница. – Шематизам епархије Бококоторско-дубровачке (и спичанске), Котор, 1891, стр. 35-36. – (Биљешке и подаци)
Протопрезвитер Андреј Петровић парох у Котору пише упутство свештеницима.

4

²⁰ Шематизам епархије бококоторско-дубровачке и спичанске, 1895.

- Старинске гробнице на Превлаци (са сликом)
У: Старинар Српског археолошког друштва, [Б. м.], 9/1892, 2, стр. 55-56
О надгробним плочама и натписима, посебно о плочи Ђурђа (Ђураша)
српског заповједника у Скрадину 1355. године. 5
- Михољски збор у Боци Которској
У: Старинар Српског археолошког друштва, Београд, 10/1893, књ. 1-2, 73
стр., 15 стр. с таблама 6
- Нешто о Превлаци. - Шематизам епархије Бококоторско-дубровачке
(и спичанске), Котор, 1894, стр. 42-43. – (Биљешке и подаци) 7
- „Пар[охијална] црква св. Николе ...”. - Шематизам епархије Боко-
которско-дубровачке (и спичанске), Котор, 1894, стр. 36. – (Биљешке и по-
даци : обновљене цркве)
Радованићи 8
- Сушћепан. - Шематизам епархије Бококоторско-дубровачке (и спи-
чанске), Котор, 1894, стр. 40-42. – (Биљешке и подаци)
Црква св. Стефана 9
- Два старосрпска натписа из области негдашњег Михаљског збора
у Боци Которској
У: Весник Српске цркве, [Б. м.], 6/1895, 11 стр. 1-19
О плочи Ђурашевој (српски заповједник у Скрадину 1355. године) и о
плочи Неофитовој из 1269. године. 10
- Манастир св. Богородице у Грбљу
У: Просвјета, Цетиње, 6/1895, 9, стр. 426-429
Манастир Ластва 11
- Манастири паштровски у Боци Которској
У: Старинар Археолошког друштва, Београд, 12/1895, 1-4, стр. 62-96 12
- Натписи и записи манастира Савина. - Шематизам епархије Бококо-
торско-дубровачке (и спичанске), Котор, 1895, стр. 34-37. – (Биљешке и
подаци) 13
- Прилог за најновију историју Превлачку. - Шематизам епархије Бо-
кокоторско-дубровачке (и спичанске), Котор, 1895, стр. 38-41. – (Биљеш-
ке и подаци)
Зетска епископија на Превлаци 14

- Црква св. Госпође у Кртолима
У: Просвјета, Цетиње, 6/1895, 9, стр. 473-476 15
- Биљшке о српским животописцима. - Шематизам епархије Бококо-
торско-дубровачке (и спичанске), Котор, 1896, стр. 48. – (Биљешке и по-
даци) 16
- Исправак. - Шематизам епархије Бококоторско-дубровачке (и спи-
чанске), Котор, 1896, стр. 49. – (Биљешке и подаци)
Записи у Манастиру Савини 17
- Манастир Градиште у Паштровићима. - Шематизам епархије Боко-
которско-дубровачке (и спичанске), Котор, 1896, стр. 41-47. – (Биљешке
и подаци) 18
- Црква св. Николе у Пелинову грбаљском
У: Просвјета, Цетиње, 7/1896, 1, 33-35 19
- Одговор на отворено писмо Часном господину М. М. Б.
У: Просвјета, Цетиње, 7/1896, 8, стр. 456
Одговор на чланак М. М. Б. Отворено писмо господину М. Ц.. – Просвје-
та, 7/1896, 6, стр. 344 о припадности Грбља Црној Гори у 13. вијеку 20
- Старинска црква св. Луке у Кртолима и цијела околина. – Српски
магазин, Рисан, 1/1896, стр. 97-102 21
- Цркве св. Георгија у Грбљу и св. Георгија у Пелинову, Црква св.
Георгија у Љешевићима, Црква св. Георгија у Шишовићима
У: Просвјета, Цетиње, 7/1896, 5, стр. 274-275 22
- Цркве у Бијелој
У: Просвјета, Цетиње, 6, 1896, 10, стр. 560-563
Садржај: Црква Риза Богородице у Вали, Црква св. Богородице на Вељем
брду, Црква св. Апостола Петра на Клину 23
- Цркве у Ћеновићима
У: Просвјета, Цетиње, 7/1896, св. 12, стр. 706-708 24
- Цркве св. Јована и св. Спаса у Кртолима
У: Просвјета, Цетиње, 7/1896, 4, стр. 193-194 25

- Манастир Режевићи у Паштровићима. - Шематизам епархије Бокоторско-дубровачке (и спичанске), Котор, 1897, стр. 38-44. – (Биљешке и подаци) **26**
- Црква св. Никола у Баошићима
У: Просвјета, Цетиње, 8/1897, 11, стр. 685-690 **27**
- Црква Покрова св. Богородице
У: Просвјета, Цетиње, 8/1897, 1, стр. 26-30
Црква у Бијелој **28**
- Цркве у Луштици
У: Просвјета, Цетиње, 9/1898, 1, стр. 39-44 **29**
- Цркве у Луштици
У: Просвјета, Цетиње, 9/1898, 2, тр. 126-133 **30**
- Цркве у Луштици
У: Просвјета, Цетиње, 9/1898, 3, стр. 222-224 **31**
- Цркве у Луштици
У: Просвјета, Цетиње, 9/1898, 4, стр. 291-293 **32**
- Цркве у Луштици
У: Просвјета, Цетиње, 9/1898, 5, стр. 347-349 **33**
- Манастир Савина у Боци Которској. – [Б. М.] : [Б. и.], 1901 (Београд : Т. Наумовић и друг). – 89 стр. ; 20 см **34**
- О натпису Богородичине цркве на Бешки
У: Глас Црногорца, 30/1901, 31, стр. [3]
Писмо Младена Црногорчевића уреднику Гласа Црногорца, којим се исправља година из једног натписа на цркви у Бешкој. !!! **35**
- Солила (раван у подручју кртољскоме). - Шематизам епархије Бокоторско-дубровачке (и спичанске), Котор, 1902, стр. 39-41. – (Биљешке и подаци) **36**
- Цркве у Грбљу
У: Гласник Православне далматинске цркве, Задар, 1902-1903, [34] стр. **37**

Младен Црногорчевић. - Шематизам епархије Бокотторско-дубровачке (и спичанске), Котор, 1903, стр. 43-45. – (Биљешке и подаци)

Смрт Младена Црногорчевића

38

Цркве у Грбљу / Младен Црногорчевић ; приредио Марко Шовран. – Грбља : Друштво за обнову Манастира Подластва, 1998 (Шабач : „Драган Срњић”). – 58 стр. ; 20 см

Тираж 500. – Биљешка о писцу / Мирко Масловар: стр. 57-78

39

Писма / Младен Црногорчевић ; приредио Горан Комар. – Херцег-Нови : Завичајни музеј Херцег-Нови ; Превлака : Манастир св. Архангела Михаила, 2001 (Игало : Бироконто). – 146 стр. : факс. ; 21 см. – (Посебна издања / Завичајни музеј Херцег-Нови)

Тираж 500. – Предговор / Горан Комар: стр. 5-10

40

Nevenka MITROVIĆ

SUMMARY

One of the first who by devoted work gained the recognition of an important regional researcher of the Boka Kotorska Bay was Mladen Crnogorčević. All his works are thematically related to Boka Kotorska. Considering the amount of quotations in literature, for the field he dealt with, the name of Mladen Crnogorčević is well known in scientific public. Yet, taking in account that a whole century separates us from the time of his death, we will remind ourselves of his life and work and try to pay homage to this significant man of Boka Kotorska, teacher and researcher of the cultural heritage of Boka Kotorska.

He was born on 29th December 1863 in Perast; completed the Normal School in Arbanasi by Zadar; worked as teacher from 1st October 1883 till 15th August 1894 in Prijeradi (Grbalj) and Radovići (Krtoli). Having passed the teacher's professional examination for junior secondary schools he was appointed Serbian, geography and history teacher in Junior Secondary School in Šibenik. The production of Mladen Crnogorčević is really large, concerning the fact that he died at the age of 39 and that by profession he was a teacher, and dealt with historical-archeological research, that he worked in the late 19th c. when it was not easy to get acknowledged, publish monographic editions or become a contributor of such magazines as "Šematizam eparhije bokokotorsko-dubrovačke i spičanske" (Annual of the Eparchy of Boka Kotorska-Dubrovnik and Spič), magazine "Prosvjeta" (Enlightenment) of Cetinje, Belgrade magazine "Starinar" (Gazette of the Serbian Archeological Society), "Gazette of the Orthodox Church of Dalmatia" published in Zadar, "Srpski magazin" (Serbian Magazine) and "Vesnik srpske crkve" (Serbian Church Gazette) published in Belgrade. His production is large, not formally because a large number of papers or pages, but essentially because it contains thousands of scientifically relevant pieces of information from the domain of history and church history, history of art, archeology, archeography, architecture, ethnology, archives research, diplomacy research...

As a highly educated person and a native of Boka Kotorska at the same time, also lover of homeland heritage, he could not remain indifferent at the existing conditions. His papers deal with just a part of the cultural-historic monuments, churches, excavated relics, archival materials, books, inscriptions, objects used in divine service and books of exceptional historic and art value, preserved in spite of conscious or unconscious devastation, war looting, natural disasters and human neglect.

Crnogorčević's works of larger scope include "Michaelmas Assembly in Boka Kotorska",

"Paštrović Monasteries in Boka Kotorska", "Monastery Savina in Boka Kotorska", "Churches and Monasteries of Budva Municipality", "Churches in Grbalj" and "Churches in Luštica"; in the electronic database of the Homeland Library Collection of Boka Kotorska in the Town Library of Herceg Novi and in the Reading Room of Herceg Novi about forty of his minor scope works have been bibliographically processed.

The works of Crnogorčević have not been scientifically evaluated till the present day although his work is indisputably of manifold benefit and significance. First of

all qualified treatment and publishing of the relics meant their presentation to cultural and scientific public. It also arose the interest of other researchers and stimulated them. At the same time it was an attempt to protect the cultural treasure of Boka Kotorska from further decay and extinction.

Mladen Crnogorčević's works are still unavoidable literature for those who research the cultural past of Boka Kotorska. Since Crnogorčević's time there have been robberies, earthquakes and cases of human neglect so that his works which reflect the state in the field in the late 19th c., i.e. early 20th c., are very valuable in the sense of comparative research and in particular revitalization of certain objects. We believe that they are going to serve as warning and sign-post in the search for missing worthy exemplars.